

PUČKI I DRUŠTVENI ODNOSI U »HVARKINJI« MARTINA BENETEVIĆA

Rafo Bogišić, Zagreb

Prva pojava i nastup humanističko-renesansne »učene« komedije pored naglašeno prisutnih nekih bitnih literarnih kategorija nije bila lišena ni svojevrsnog refleksa stvarnih društveno-životnih faktora. Iako je, kao što i sam naziv kaže, ta komedija u prvom redu bila rezultat potreba učenih slojeva jednoga društva, ona je ipak već u svojoj elementarnoj strukturi a onda sve više i realizaciji nosila, pa ubrzo i očitovala naglašenu otvorenost prema suvremenom svakodnevnom životu. U skladu s tim »učena« humanističko-renesansna komedija je od početka pokazivala naglašenu sklonost da »vidi« i malog čovjeka, roba i slugu, čovjeka iz nižeg ili najnižeg društvenog sloja. To je fenomen koji se ne može objasniti samo utjecajem strogo pučkih oblika komediografije (npr. farse). Elementi pučkoga, tj. elementi i podaci iz svijeta slugu i robova i drugih malih ljudi, prisutni već u antičkoj komediji, dobili su u renesansnoj komediografiji nove dimenzije; u njoj su integrirani kao važni sastavni dio renesansne komedije. S vremenom ti elementi doživjeli su i doživljavali samostalan unutarnji dijalektički razvoj, sve u sferi kontrapunkta novih oblika društva u feudalno-građanskoj strukturi. Novi odnosi u renesansnoj komuni uvelike zasnovani upravo na relacijama između maloga čovjeka i bogatog, uglednog i moćnog »gospodina« nisu mogli a da se snažno ne reflektiraju i na sceni.

Približavanje »učene« humanističko-renesansne komedije životu i običnim životnim manifestacijama ići će, dakle, usporedo s vremenom, usporedo s renesansnim zrenjem i sve naglašenijim afirmiranjem novih komunalnih i građanskih odnosa. Već početkom 16. stoljeća, a sve više prema sredini stoljeća, renesansna komedija će u svoje tkivo primati sve više običnog, stvarnog i svakodnevnog elementa i tako uspješno prebroditi krizu u koju bi sigurno bila zapala da se nije na vrijeme otvorila.

Ovaj hod i proces renesansne komedije odvijao se dvostrukim pravcem: odvijao se unutar, ali i pored nje, u samoj komediji, ali i u nekim njoj suvremenim scenskim pojavama. Rezultat je bio da je u raznim renesansnim središtima dolazilo i do različitih renesansnih komediografskih pojava koje su samo formalno i samo na izgled povezane uz klasičnu »učenu« komediju. Kao što je

dobro poznato do takvih pojava dolazilo je i na istočnoj obali Jadrana, u hrvatskoj kulturno-književnoj sferi.¹

Za uočavanje i objašnjenje hrvatske renesansne komedije važniji je onaj prvi put, tj. put kojim su se stvarne i svakodnevne životne pojave raznih kvaliteta i kategorija uvlačile i integrirale u već postojeću strukturu pa je time značajno bogatije, određivale i modificirale. Ovaj zahvat živih suvremenih i društvenih elemenata toliko je značajan u hrvatskoj renesansnoj komediografiji da on predstavlja njezinu fundamentalnu kvalitetu, bitnu odrednicu njezina realiteta i identiteta. I u *Marina Držića u Dubrovniku* i u *Martina Benetevića u Hvaru*² taj je zahvat kvalitetno bitno ne samo uvjetovao osobnu autorovu motivaciju, odnosno bio njezin uzročnik, nego je neposredno djelovao i uvjetovao i književno-umjetničku kvalitetu djela. Domaći, životni, obični društveni sloj u navedenih komediografa neposredno je uvjetovao i autorovu dramsku i pjesničku napetost, njegov umjetnički angažman.

Želeći svojim sugrađanima Hvaranima prikazati jednu renesansnu komediju Martin Benetević je imao ispred sebe dvostruko iskustvo, dva kompleksa motivacijskih poticaja, dva velika i fundamentalna kompleksa izvora i uzora koji su mu poslužili pri strukturiranju i organiziranju djela, pri realizaciji zamisli. Benetević je, kao prvog, izvrsno poznao zahtjeve suvremene komediografije, i drugo, isto tako temeljito je poznao sredinu u kojoj je radnju zamislio i u kojoj je zbivanje svoje radnje i smjestio.³ Ova dva doživljajna aspekta Benetevićeve komediografije, jednako aktivna u njegovu stvaralačkom procesu, uvjetovat će ne samo najvažnije književno-scenske slojeve u *Hvarkinji* nego će i nama danas poslužiti kao značajne odrednice u fiksiranju metodologije proučavanja autorova književnog postupka.

Prirodno je, zbog prirode samog žanra, da prvi i najvažniji modalitet i izvor za spoznaju o društvenim odnosima u *Hvarkinji* uočimo u kontrapunktu između posluge i gospodara. To treba na prvo mjesto staviti i zbog primarne

¹ U tom pogledu treba istaknuti pokušaj Nikole Nalješkovića (o. 1500—1587). Ovaj dubrovački komediograf koji je pisao neposredno prije *Marina Držića* nije kretao uhodanim stazama »učene« renesansne komedije. Pokušao je u svojim trima komedijama (*Petoj*, *Šestoj* i *Sedmoj*) i posebno u *Sedmoj* komediji poći posebnim, domaćim putem i u svojoj sredini i za sredinu napisati scene na osobit, više-manje realističan način. Držao se u nekim aspektima elemenata »učene« komedije, ali se od tog puta i udaljvao. Na pokušaju je stao. Je li to zbog toga što nije bio snažniji komediograf stvaralac, ili zbog snažnog i neodoljivog naleta — nailaska velikog Držića, to je teško zaključiti.

² Kao što se iz naslova vidi, riječ je ovdje samo o komediji *Hvarkinji* Martina Benetevića. O nekim kraćim scenama koje se bez apsolutne sigurnosti pripisuju Beneteviću, ovdje se ne govori. *Hvarkinja* Martina Benetevića objavljena je u 9. knjizi biblioteke »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, Zagreb, 1965. Tamo se nalazi popis najvažnije literature o Beneteviću te podaci o njegovu životu.

³ O slojevima koji se mogu zamisliti u strukturi Benetevićeve komedije vidi moju raspravu: Martin Benetević i Dubrovnik, *Dubrovnik* XVIII, 1975, 1. Uz navedena četiri sloja (1. renesansna učena komedija, 2. komedija mletačko-padovanskog tipa — Ruzzante, 3. Marin Držić, 4. domaći, hvarski život) nije napose, kao poseban sloj spomenut element komedije »dell'arte« koji se također u *Hvarkinji* osjeća. To nije učinjeno zbog toga što su ti elementi 1. na neki način već uključeni u korijene »učene« komedije, i 2. što su u *Hvarkinji* naglašeno zabavlačkog karaktera, nisu od prvorazrednog strukturnog značenja. Ipak, ni taj sloj ne možemo isključiti iz razmatranja o Benetevićevoj komediji.

uloge koju i inače u renesansnoj komediji igraju sluge, odn. posluga u cijelosti. Upravo kroz prizmu tog »malog« pučkog shvaćanja i viđenja dobit ćemo najviše informacija o složenom životu komune. Nakon toga treba uočiti i neke druge manifestacije suvremenih društvenih odnosa, manifestacije koje su se i Beneteviću učinile zanimljivim.

Susret slugu i gospodara, susret dakle dvaju svjetova, bio je renesansnim komediografima nuždan scenski topos koji im je omogućavao da realiziraju trajne nesporazume na svim relacijama i zato je upravo taj susret bio i najvažniji izvor smijeha. Pa ipak iako najčešće bez oštrice žalca kritike ili satire, ta igra i taj klasični duel između sluge i gospodara redovito je markiran svojevrsnim kvalitetama koje predstavljaju i označavaju dva stvarno postojeća društvena sloja. Zbog toga naš studij odnosa između slugu i gospodara u *Hvarkinji* pored ostalog treba usmjeriti i u pravcu pitanja: ima li nešto u tom odnosu što odaje domaću autentičnu hvarsku situaciju jednog vremena?

Pripadnici pučkog sloja u *Hvarkinji* zapravo su seljaci u gradu već naviknuti i kao takvi sastavni dio gradskog društva ili pak oni koji su u grad tek stigli pa se upravo snalaze. Sluškinje Goja i Dobra te stara Barbara već su se uvelike uklopile u gradske odnose, dok će Bogdan to tek sada pokušati. Drugi seljak, Radoj naići će u grad posebnim poslom, ali će se i on aktivno uključiti u tok radnje.

Goja i Dobra, već naviknute na način gradskog življenja, naučile su i prihvatile mudrost i filozofiju služinskog snalaženja, pri čemu najviše, dakako, treba gledati na vlastitu korist, nastojati izvući što više koristi od svojih gospodara. Njihov život teče već uobičajenim tokom i u tom življenju, a s obzirom na događaje »ovih pokladnih dneva« i nema nekih osobitih zapažanja, koja bi nas u ovom času zanimala. Njihove primjedbe o gospodarima imaju, uglavnom, opću boju. Ipak poneka primjedba kao da ima i stvarniji, dublji sadržaj. To bi se moglo reći npr. za primjedbu Goje kojom reagira na tugu svoje gospođe, mlade i lijepe Izabele: »Od plača ča ćete dobiti? Dajte se dobru vrimenu. Da bi tako meni bilo od sto dili u mom uboštvu! Eto vam ne utiče za gospodinom, Bogu hvala, da ćete ptičjega mlika, niki je rekal, a odivena kako kneginja« (II, 6).⁴ Ili kad Dobra govori o svojoj gospođi: »Ona, kad se tamo stane s ostalima, govore da smo mi najmane divojke jazičnice, a one se za vragutu rič drugu ne staju po tih radovanjih, po tih plačih, po tih pohodih, nego za raspravljati koliko će jih odat⁵ i oženit, koliko će jih tamnih i dobrih učinit,⁶ ta je bila, ta ni pri bila; oputeni im jazici, biči općenski« (II, 3).⁷

To bi se isto moglo reći i za odnos između novopečenog sluge Bogdana i njegova gospodara Miklete. Gospar govori svojim jezikom koji je posebno izvještačen kad je riječ o ljubavi. To Bogdan ne razumije: »Prosti mi gospodine, rec' opet, zač te ne razumih; nikako vlastelski govoriš smišno.« I zatim: »Vira t' duša, gospodine, ne zamir' mi, ni pol ne razumim nikako ča govoriš« (III, 3). Pa malo kasnije opet kad mu gospar govori o potrebi pjevanja serenate ispred kuće drage žene: »O, tako mi govori, zač ja te vaše sere ni sesere ne

⁴ Ovaj, kao i svi ostali citati iz *Hvarkinje*, navode se prema izdanju navedenom u bilj. 2.

⁵ tj. udati

⁶ oklevetati i pohvaliti

⁷ jezici otvrdili kao oputa, tj. suha koža od koje se mogu plesti i bičevi

razumim neg na naš način. Da hod'mo kad ti drago« (IV, 8). Gospar će se na slugu izderati surovo, žestoko i bez okolišanja; nazvat će ga pogrđnim imenima: kurvin pjanče, kurvin selvatico, animalu bestijalski, kurvin injorantu, animalaku.⁸ Dakako, sluga neće ostati dužan. Uz pomoć stare Barbare navući će gospara na tanki led i pritom nastojati za sebe što više ušćariti. Bogdan kaže: Jur sam zakočijal čin ćemo obrok zauilit.⁹ I ti ć' dobar dilak imat, da listo¹⁰ čini da se ne domisli, da ne izgubimo hotinjem« (III, 6).

Staru i iskusnu Barbaru, međutim, ne treba posebno upozoravati. Ona dobro zna što hoće a zna i kako će stvar izvesti. Osim toga upravo stara Barbara, seljanka koja već odavno živi u Hvaru izreći će na račun gospara Miklete mnogo oštrih riječi. Odmah je prihvatila Bogdanov prijedlog: »Da mi pođemo doma u mene, ter ćemo naredit što imamo učinit da mu izmamimo i nauživamo i napečemo a njemu da damo razumit. Ako mu ja ne iskinju,¹¹ da blago meni, zašto sam razumila da je mnogo bogata ta stara svinja, er tako valja činit tima starim prespametnim kilavcem kad su u ljubavi, što nije za njih kao za svinju srebro« (III, 6).

Upravo ta stara žena, doseljena s kopna i zato nazivana vlahinjom, bit će ona koja će najoštrije, najperfidnije i najnemilosrdnije nastojati da izvrgne ruglu, odnosno da iskoristi staroga vlastelina. Ona se zna narugati s puno ironije i duha: »Ništo mi se, gospodine, suze vrtaju od milosti; podložni smo pod nesriće. Ufam jošće da ćeš sve to refat. Hodimo da nas tko ne sriti u se¹² doba« (IV, 13). Nije, kaže, mogla spavati zbog onoga što mu se sinoć dogodilo (neprilike dok je bio u vreći i ostao bez odjeće i cekina): »Poklon, moj gospodine! Evo namor¹³ mnogo žalosno radi sinoćne nesriće, er mi se čini ča ćeš sve na me pokriviti.« I zatim odmah: »Nisan ti ga ja nočas spala radi tebe misleći i neto ni e dan počel biliti potekla sam i evo prem te gredih iskati« (V, 5).

Ima ironije i u Barbarinim riječima kojima prati njegovo preoblačenje u siromašnog ciganina (da bi tako lakše došao do drage žene): »A što se neć poslije u nje preoblačit u tvoje lipe svione haljinice i odniti što ti bude na obrazu« (V, 5). A zatim kad ga je krajnjom lukavošću i rafiniranom ironijom otpratila, Barbara se i otkriva u pravom svjetlu: »Sad sam tvoja ne brini se. Hodi tamo vrći ćeš jaram, ne brin se. Mniš pasti, kilavče, a ti ćeš orati« (V, 5). Kasnije kad su se stvari zapetljale i sluga Bogdan se čini kao da ne prepoznaje »na jejubašku«¹⁴ preodjevena gospodara pa postupa prema njemu kao prema lupežu, ciganinu. Barbara pak kasnije, kad se ukazao sretan rasplet, opet se javlja i opet rafinirano ironična prema gospođi, prema Izabeli i Mikleti. Izabeli kaže: »Dobar mi vam danak, moja ve gospodo! Mnogo vam se veselim, a tebi najveće, moja ve gospo, da mi si ti čista ostala kako golubica, a reče se i o kralje« (V, 22).¹⁵ Pa Mikleti: »Prašćaj, moj gospodine, ne vijah mi te. Kako tvoje gospodstvo, a mnogo ti sam rada s tobom pobesediti« (V, 22). Na kraju

⁸ kurvin divljače, životinja životinjska, kurvina neznalico, životinjo

⁹ Već sam zgrabio čime ćemo ručak začiniti.

¹⁰ samo

¹¹ oskinem, otmem

¹² u to vrijeme (tako kasno)

¹³ zbilja, baš

¹⁴ na cigansku

¹⁵ a zna se govoriti (klevetati) i o kraljevima

će se i Bogdan na svoj pučki način postaviti ispred gospode. Ukazuje se kao predstavnik malog svijeta, svijeta bez izvještačenosti i hipokrizije. Svoj ljubavni problem riješio je na najjednostavniji način: »Zdravi i poštene, gospodine. U dobri čas našal ljubu i sina! Da bi šnjimi pribival dosta let u veselju. I s vašim testirom i mi smo s Gojom zapečatili već društvo meu nami zauvik. Sad vas molimo blagoslovite nas obidvih« (V, 22),

Kao što vidimo iskre društvenog markiranja likova i odnosa skrivaju se, odnosno svjetlucaju uvijek u okvirima ustaljenih društvenih odnosa. Riječ je samo o tome da se ti odnosi otkriju jer su redovito skriveni iza uobičajene literaturne šablone. Treba ih prepoznati onda kad otvorenije zasvjetlucaju u pojedinim naglašenijim izjavama, u tonu vulgarnog humora, sarkazma ili rafinirane ironije koja ipak nije uspjela sakriti autorov podtekst. I zato Vlahinju Barbaru samo plošno možemo svrstati u kategoriju onih lica komedije »dell'arte« koja su bila neophodna zbog kalamburskih efekata. Njezin komentar i previše je nadahnut, oštar i angažiran a da ga ne bismo uočili ili ga obojili isključivo zabavljačkom namjenom.

Treba na kraju primijetiti da gospodar Mikleta koji u komediji najviše strada nije Hvaranin nego Dubrovčanin. Osim uhodanog običaja da se stranac izvrgne ruglu,¹⁶ treba li u spomenutom podatku vidjeti i autorovo eventualno oportunističko olakšanje što se žestoke neugodnosti ipak ne događaju domaćem gospodar? Je li posrijedi samo zahtjev u organizaciji suvremene komediografije koja mora imati i »stranca« ili je riječ o jednom rafiniranom potezu autora koji nije smio sebi dopustiti da u stanovite situacije dovede domaćeg gospodar?

S obzirom na našu temu posebno je zanimljiva Benetevićeva projekcija seljačkog svijeta, sela i seljaštva uopće. Iako nisu nevažni ni neki folklorni aspekti toga života, oni nas ipak u ovom času manje zanimaju. Našu pažnju privlače prvenstveno Benetevićeve književne projekcije i informacije u kojima se reflektira klasni život seljaštva, odnosno susret seljaštva s gradom i gospodom.

Benetevićev seljak, i onaj s kopna, iz Krajine, a i onaj s otoka Hvara, iz Plama ili Gdinja posebno, teško živi. Njegova trajna želja a i nužnost je da se približi gradu i gospodinu, posjedniku imanja ili gradskom gospodaru gdje će naći lakši i bolji komad kruha, bolju i lakšu egzistenciju. Seljak je često prisiljen da ide »u najam u gospodina«. Radoj je došao čak s kopna, iz Krajine i pošao »u najam gospodinu« na njegovo imanje na Vis. Tamo je vidio lijepu i vižljastu Goju. On sam to priča Bogdanu seljaku s Plama: »Tako mi puta, ti ću riti pravo: došal sam jednim velikim poslom, a da ti pravo kažu, dojuh na kopatvu i otijoh na Vis k tomu gospodinu za koga ti uprašlaš. I stah nekoliko dana« (I, 2). To kopanje na Visu u gospodina Nikole koji je inače i ugledni advokat u Hvaru i Knežev prijatelj, spominje i sama službenica Goja pa će o tome na svoj priprosti seljački način pričati prijateljici Dobri: »Sestrice, ovih dan, onomadne kad sam bila na Visu gospodinom na kopatvi, kopaše u nas nekoliko Krajinani meu kimi biše niki Radoj, dobar, sestre kolik dan u godišću, i mlad, prem ga se nadjusnica ujala.¹⁷ Tako ti mi on sjev pomagaše

¹⁶ U renesansnoj komediji posebice onoj mletačko-padovanskog tipa bio je običaj da se na scenu dovode stranci, odnosno susjedi. Taj običaj imao je i Marin Držić, Benetevićev učitelj. V. moju raspravu: Marin Držić i Martin Benetević, *Dubrovnik X*, 1967, 3.

¹⁷ upravo su mu se počeli javljati brkovi

kuhati i ostalo opravljati ter ti se nikako pomalo zdragovasmo pri mlaću stići se« (II, 4).¹⁸ Gospodin, advokat Nikola ima svoja imanja i u Starom Gradu, na samom otoku. Goja nas izvješćuje: »Grem trkom, gospodar me šalje po gospodaricu zač gre u Stari Grad pojahat. Tamo će li stat osam dan...« (III, 9). Zašto ide reći će drugom zgodom sam gospodin: »Ja ću dojtí ova tri dni neka samo vidim ča se čini od mojih posal, kako nam težaci teže, jesu li dosta obrabili...« (IV, 1).¹⁹

Lakši život u gradu blizu »gospodinove« trpeze privući će i Bogdana Vantasić iz Gdinja u Plamama. Neće dugo razmišljati, misao o lakšem životu u gradu brzo će ga osvojiti: »Da kamo ću ja sad ovako nepratik; ja ovde nisam pri bil; otac je svej brata slal. Da, ži mi t'me već ne priša u nova na Plame²⁰ kad je ovde lipo stanje. Nuti kojih lipih dvori!... Ča ću ja već k ocu? Meni je bolje pojti ovde u najam; ki će vrag sve pasti i odrt hodit. Ovi druzi ki su ostali u najmu donesu lipih haljin i svega, a najveć tusta rila, zač se dobave kad su, dubitam, gdi u tujoj kući, hvala njihovim dobrim rukam da jim se sve prilipljuje. Da ako me srića namiri na kakova gospodara, bogme ti ću u dobri čas po me pojti zač od konjusa²¹ ne bojim se drugoga od moje vrste« (I, 3). Kad je čuo da je Goja u onu jednu godinu otkad je pošla sa sela već narasla za udaju, Bogdan komentira: »Ovo je ča ja govoru da je u najmu dobro, brine se izist ali popit« (I, 3). Gospar Mikleta kao da zna za čim čezne Bogdan pa unajmljujući ga kaže: »I da ti je spenza²² i vestiti gospodski« (II, 2), dok će gospođa Izabela svojoj sluškinji Goji ako bude čuvala tajnu obećati »najliplju suknju od mekoga sukna« (III, 11).

Bogdan se u najmu u gradu zaista dobro snašao. Brzo je osjetio kako mu je sada mnogo bolje i lakše nego tamo gore na Plamama gdje je morao bos skakati po drači za ovcama, rāniti i trpjeti zimu i vrućinu. Svoje mišljenje on će bez oklijevanja i isticati: »Ne govora li ja da nī boljega vrimenta neg u najmu. Na, na da t'mi se sad brine pri dne živo izgnat,²³ svu noć ne spat u osiku²⁴ radi lupeži, vazdan se po gori tuć litnjom vrućinom i zimnjom godinom i snizi; brašance u mlin i pivo i jivo nosit, a sad ne zavidim dvorniku.²⁵ Ja ti, moj si dragoviću, spavam do visoka neba, ne probudim se po svu noć, sit i pjan najliplje hrane. Odiven kako sam hoću, da još mi nī nišće strogi, toliko da mi ne dohodi već na Plame na pamet, a počel sam i vagižat«²⁶ (III, 2). Novi svoj položaj Bogdan će odmah istaknuti kad odluči da pridobije Goju. Da bi ispao privlačniji, istiće svoj novi status gosparskog sluga: »Aj, Goje, nima kurbin sin boljega vrimenta od mene; da se ne bi denjal pomaknut s guzicom dvorniku od Zastrazišća« (III, 2).²⁷

¹⁸ stisnuti se, doticati se pri udaranju, tj. pri radu

¹⁹ uradili

²⁰ Bogdan je iz sela Gdinja, u Plamama, istočnom dijelu otoka.

²¹ snažan čovjek, jakota

²² trošak za hranu

²³ prije dana istjerati stoku na pašu

²⁴ obor, tor

²⁵ Dvornik je predstavnik gradske vlasti.

²⁶ vagižat — udvarat ženama

²⁷ Zastrazišće je selo u kojemu je stanovao dvornik, predstavnik komunalne vlasti.

Važnost onoga što se u gospodina dobije, zaradi ili uzme vidljiva je i u razgovoru između Goje i Bogdana kad im se učinilo da je sve gotovo, da je sa službom svršilo, da treba bježati natrag na selo. Bogdan kaže: »Rec' malo, mi mislimo pojt od gospodari. Nosiš li ča? Jel te namiril?« Goja odgovara: »Ne, da ne, još je malo dobra pri njem ostalo da ja ne smim sad k njemu. Rekla sam ti ča se je zgodilo. Hodmo mu skupno, ča već čekamo prigode« (V, 21). Kad se pak Bogdanu učinilo da mu je gospodar umro i nakon pokušaja da ga dozove k svijesti, ni on ne oklijeva: »Mrtav je, ne valja već govoriti, up, up, up. Da ča ću se ni ja desperat²⁸ za to, brž je meni bolje pojt ovo skupit po kući pri nek se izazna i odnit ča mogu. Bit ću do dne na Viklju docu.²⁹ A dubitan da je pineza. Pratež ću raskrit,³⁰ nut sriće gdi ću obogatit. Hod' ve ludjače, ča činiš« (IV, 10).

U sklop stanovitih odnosa između sela i grada koje je Benetević fiksirao zanimljivo je i onih nekoliko rečenica koje je Bogdan Vantasanić iz Plama izgovorio čim se našao na Placi u Hvaru. Tim svojim monologom objasnio je zašto je došao u Hvar, što ga je ovamo dovelo. Međutim, osim informativne funkcije u samoj komediji taj monolog ima i neobično značajnu društvenu dimenziju. Tu je, vjerojatno prvi put u našoj književnosti, iznesena tema advokata (fiškala) koji nemilosrdno iskorištava seljakovu sklonost za parničanjem. Bogdan Vantasanić iz Plama priča: »Zla srića vazela pravdanje i komu je najdraže; ne samo da bidan čovik život trudi, da i uboštvo trati, i za dobit marcel, na prepozit strati u pravde libru,³¹ da bi jino neg samo obuću kŭ san oderal simo hodeć. Pomoći moje san stavil nove svinjake³² kad sam išal iz doma a sad jih nŭ ni ruba; al ča je daž bil, zač sfinjaci neće mokrine a kasno se spomenuh stavit jih u nidra, ter sam ovo sve bičve oderal... Otac me je poslal da ponesu avokatu kozleta, a ne znam gdi stoji. Ovo jur devetoga od nas jŭ sega godišća, devet ga kug utisklo, a onomadne smo mu dvisca³³ poslali« (I, 3).

Benetevićevi seljaci se i međusobno razlikuju. Antagonizam koji postoji između hvarskih seljaka, otočana i onih »preko«, iz Krajine, tzv. Vlaha, prenesen je i na placu grada Hvara. Ne preba sumnjati da je i to bio jedan od elemenata suvremene konstelacije odnosa i življenja na otoku i gradu. Tako će se Goja i Bogdan, seljaci s otoka s prezirom i podrugljivo odnositi prema Radoju, seljaku s kopna. Goja će reći: »on vlašetina Radoj«, a Bogdan: »Ter on poslenik vlaški«, u čemu je posebno izražen stanoviti odnos prezira prema onom s kopna koji ide »u kopatvu« u gospara (III, 2). Bogdan će čuvši da je Goja pokazivala sklonosti prema Radoju reći: »Ču sam da si se obečala već onome vlahu...«, na što će mu Goja odgovoriti: »Jeda to viruješ, ko ti je rekal? Prŭ bih za Turčina, nut da bi mi u modrini hodit i heveljicu nosit« (IV, 4).³⁴ Kao što se vidi i ovaj odnos ima stanovitu društveno-socijalnu notu i osnovu.

²⁸ očajavati

²⁹ Lokacija na putu između grada Hvara i Plama.

³⁰ A držim da ima i novaca. Robu ću posakrivati.

³¹ i da dobije sitan novčić (marcel) u pranicama zaista potroši velike novce

³² opanci

³³ ovan ili jarac od dvije godine

³⁴ još da idem u modroj dugoj sukненоj seljačkoj haljini i da nosim maramu na glavi kao Vlahinja

Taj suvremeni antagonizam između seljaka s kopna koje otočani nazivaju Vlasima, i seljaka s otoka odražen je i u riječima samoga Radoja koji je s kopna došao na Hvar »u kopatvu«. Radoj smatra da je ovo ovdje drugi svijet, ali i on kao da misli kao i otočani. I njemu »Latini« predstavljaju nešto veće i uglednije pa mu i s tog aspekta Goja nekako više imponira: »Ma nu meni kako magarcu; jes u nas lipih seljanka na izbor: ili u Primorju ili za vrhom neviste divojke kako triski a ja se ovdje meu Latini gubim, koja brže neće ukropi ni sirčence jer se j' naučila lizati gospodaru pliticu.³⁵ Idi od mene! Što mi ovo u srcu bije ter govori: Goja, Goja da je moja! Uh, trudni Radoje; što bi mi zamirili od ovako lipe Latinke, rekal bih: gospodaruje od galiije svoje. Što li bi me štovali« (III, 1).

Poseban refleks stanovitih društvenih odnosa u Hvaru naslućujemo i u razgovoru između Kavalera i Placara, dvaju službenika u hvarskoj komuni. Uz posluhu i seljački svijet, te uz njihove odnose s gospodarima kao da u određenom smislu društvenu svijest predstavljaju i stanovite društvene odnose pokazuju i ova dva komunalna službenika. Kavaler, predstavnik mletačke vlasti i nadglednik stražara, stranac je i zato govori čudnom mješavinom talijansko-mletačkih i hrvatskih riječi. Našavši se u određenoj situaciji ni on neće zaboraviti mogućnost da se iz situacije izvuče neka materijalna korist za njega i njegova druga redara, placara. Kavaler u tom smislu kaže: »Hodi ga ovamo ti, Placaro, hodi ga stati qua!³⁶ Ako bude ga ko passar³⁷ ovde, e ako bude ga nosila una³⁸ vriča ti me zove, ja ću stati de la,³⁹ perche⁴⁰ je ga hodila jedna vecchia,⁴¹ da gospodino, da su ga robada questa vriča,⁴² e de qua⁴³ hoće ga nosit questi ladri.⁴⁴ Zato varda⁴⁵ dobro da ga i mi gvadanjamo⁴⁶ za da spender«⁴⁷ (IV, 12). Kao što vidimo stara Barbara organizirajući stvar i želeći, dakako, pritom što god za sebe ušičariti (kao što se i dogodilo) obećala je to isto i Kavaleru, jer bez njega nije mogla izvesti svoj naum.

Placar koji je domaći čovjek u službi komune izvršit će što mu se kaže, ali će pritom i on održati svoj »govor«, lamentaciju o teškom životu nižih komunalnih namještenika. Teško živi onaj tko živi od komunalne plaće. Riječ placara predstavlja posebnu ilustrativno-scensku društvenu vrijednost: »Pače prem nimah ča sutra za pit, a obećal sam se Dinaričiću sega jutra po prvoj misi, zač da bih ovde ne bil, pomogal bih mu nočas dvi ali tri izvuć do dne;⁴⁸

³⁵ koja zaista neće ni nezačinjene juhe ni surutke od mlijeka jer se naučila u gospodara lizati masne posude

³⁶ stati ovamo

³⁷ proći

³⁸ jedna

³⁹ ovamo, s ove strane

⁴⁰ jer

⁴¹ starica

⁴² ukrali ovu vreću

⁴³ i ovuda

⁴⁴ ovi lupeži

⁴⁵ gledaj

⁴⁶ zaradimo

⁴⁷ za potrošiti

⁴⁸ bio bi nočas pomogao jednom ribaru izvući dvije mreže

tribuje mi i ovamo i onamo ako ću se hranit pošteno, zač od Komore ne može se ni beča jimat,⁴⁹ a iz nje ji svak tko i ne trudi a mi se bedni sve obziremo i poslušamo hoće li zvonac zabreknut,⁵⁰ a nimamo ni beča a za pozove se ne može nišće jimit⁵¹ od onih ki se najveće pravdaju neg još i psuju, a nigdo⁵² govori: na Božić si kolač jimal! Ter jim još i posle čini! Namor pravo ona proverbija govori: Chi serva komuna, serva nissuna«⁵³ (IV, 12).

Iz navedenih odlomaka govora Benetevićevih likova moglo se vidjeti da je hvarski autor punu pažnju posvećivao načinu kako mu likovi govore. Bio mu je to glavni argument u determiniranju lika. Upravo naglašena pažnja koju je posvećivao jeziku svojih likova podaje *Hvarkinji* osobitu vrijednost, jezične osobine dobrim dijelom karakteriziraju i razlikuju likove. Tako npr. Nikola i Mikleta, hvarski i dubrovački vlastelin, govore odmjereno i dostojanstveno, dok sluge, posebno Vlasi Radoj i Barbara, govore na svoj način, živahno, priprosto, hvarskim građanima i čakavcima sigurno smiješno.⁵⁴

Osim što je i raznovrsnost govora u renesansnoj komediji najčešće imala zabavljački karakter i predstavljala jedan od glavnih povoda i izvora smijeha, u slučaju *Hvarkinje* govorne specifičnosti i razlike imaju i značajno obilježje lokalnog i staleškog determiniranja lika. U *Hvarkinji* Dubrovčani govore štokavski kao i Vlasi, a hvarski pučani seljaci se ne samo postupcima i shvaćanjima nego i govorom razlikuju od govora gospode. To se na svoj način može reći i za Mlečanina Kavalera kojega dobrim dijelom određuje i predstavlja upravo način kako govori.

Treba reći da se pojedini tematsko-stilski elementi i slojevi u Benetevićevu djelu ne mogu sasvim izdvojiti pa promatrati kao apsolutno samostalne kategorije u raščlanjivanju. Kao specifične dimenzije oni su se integrirali u literarni tok i literarni zahvat, u jednu literarnu cjelinu pa tek tu i tako oživjeli. Sve ono što je Benetević o svom društvu rekao integrirano je u okvire, tematske i stilske, odnosnog žanra, tj. renesansne »učene« komedije, odnosno svojevrсну nazočnost elemenata komedije »dell' arte«. U *Hvarkinji* su različiti slojevi poslužili kao građa jednog naglašeno stvaralačkog procesa. Tek u tom procesu elementi su postali uočljivi i stupili u prvi plan. To se može reći s obzirom na Benetevićevu *Hvarkinju* unatoč dobro poznatoj istini da je u renesansnoj komediji a posebno u komediji dell' arte životnost djelima umnogome podavao upravo naglašeni pučki ton komedije.⁵⁵ Na sveopćem planu jednog književnog i jednog književno-scenskog pravila Benetević je ucrtao vlastite boje i fiksirao vlastite odnose. I na Benetevića se odnosi ono što je za neke renesansne komediografe ustvrdio poznati dramski istraživač Silvio

⁴⁹ ni novčića imati

⁵⁰ Zvono koje je pozivalo redare na posao.

⁵¹ ništa ne dobije od onih kojima uruči poziv za sud

⁵² poneko

⁵³ Zaista dobro kaže ona poslovica — Tko služi općini, ne služi nikoga.

⁵⁴ Na govorne razlike Benetevićevih likova upozorila je D. Gabrić-Bagović (*Čakavska rič*, 1, 1975) naglasivši, sasvim umjesno i opravdano, da su razlike u govoru pojedinih likova važne za njihovo scensko-književno određenje.

⁵⁵ To vrijedi, možemo reći, posebno za mletačko-padovansku renesansnu komediju (Ruzzante), a to se u punoj mjeri može reći i za Benetevićeva učitelja Marina Držića.

D'Amico napisavši kako su se ti komediografi (»najizvorniji i najdarovitiji«) svojom životnošću i istinom znali suprotstaviti pravilima i obrascima pa su bili »namjerno ili stvarno pučki nadahnuti«. ⁵⁶

U skladu s općom naravi renesansne učene komedije, pa i njezina derivata komedije »dell' arte«, ne može se nazočnost pučkih likova, odnosa i osobina odmah u cijelosti svrstati u kategoriju društvenih odnosa. Ne može se pogotovo uvijek i odmah ta pojava smatrati smišljenim autorovim nastojanjem da se u djelu naglase kontrapunkti i antiteze koje bi imale duboko društveno značenje ili koje bi predstavljale autorovo svjesno htijenje. Mnoge manifestacije iz područja društvenih kategorija bile su sastavni dio suvremene pomodne igre.

Pa ipak mnoge pučke, čak i izrazito konvencionalne literarno motivirane manifestacije, kakva je npr. susret između rustikalnog sela i rafiniranog i urbaniziranog građanina, te postupak Vlahinje Barbare prema gosparu, ne mogu se sasvim odvojiti od suvremenih društvenih zbivanja i stanja. To jednostavno zbog toga što su i te i takve manifestacije redovito postavljene kao kontrapunkt nekim drugim društvenim pojavama. Nije bitna razlika jesu li te neke druge pojave prisutne na pozornici ili su one u cjelini djela ukomponirane kao aktivni stav gledalaca, odn. jednog dijela gledalaca.

Kad je Benetević odlučio da i on napiše i predstavi jednu renesansnu pokladnu komediju i da je kao »ugodan razgovor ove dneve kako je običaj« (kako kaže u Prologu) ponudi svojim sugrađanima Hvaranima, ni jednog trenutka nije bio u dvojbi gdje će uzeti siže za svoje djelo niti za koga to djelo stvara. Čak možemo reći da je ta finalna Benetevićeva namjena bila zapravo njegova početna motivacijska osnova. Benetević jest bio veliki majstor pozornice i zapleta, majstor pokladne igre, ali teško ga je zamisliti kao izrazito literarnog »učenog« renesansnog komediografa koji bi za svoju renesansnu komunu pravio komedije a koje ne bi bile stvarnim domaćim odnosima natopljene. Benetević je svoje djelo sigurno dugo u sebi nosio kao slaganje i zbrajanje pojedinosti koje bi se mogle iznijeti, u komediji preoblikovati i ponuditi na »uvid« i zabavu svojoj komuni.

Benetević zaista piše komuni. On ni u prologu gdje bi se u obraćanju gledaocima moglo očekivati staleško diferenciranje ništa ne određuje. On jednostavno kaže: gospodo, gospoje. Benetević kao da, za razliku od Držića koji već u prologu zna razdvajati gledaoce (puk i gospari, pastiri ubozi i uzumnožni), ne zna za tu podjelu, ne želi odmah na nju upozoravati. Benetević želi sve svoje gledaoce, cijeli grad, cijelu svoju komunu promatrati kao jednu jedinstvenu cjelinu, kao jedinstveni sklop življenja i života, kao složeni subjekt u kojemu se kao u velikoj rijeci slijevaju raznovrsne pojave i raznovrsne egzistencije. Za Benetevića je klasična renesansna mediteranska placa na kojoj se radnja odvija i na kojoj se likovi susreću zapravo ogromno ogledalo, veliko platno na kojemu će se ukazati cijela komuna: svi će u toku komedije tu doći, predstaviti se, pa čak i oni o kojima će, više ili manje, u komediji tek posredno biti govora.

Ova Benetevićeva na izgled jedinstvena vizija vlastitog mikrokozma dvostruko je zanimljiva i dragocjena: ona mu je omogućila da uspješno književno-

⁵⁶ Silvio D' Amico, Povijest dramskog teatra, Zagreb 1972, 131—132.

-scenski fiksira likove u međusobnim odnosima a s druge strane, odnosno baš zato, ona mu je istodobno omogućila da bez nametljivosti i diskretno, ali baš zato uvjerljivo i efektno istakne neke odnose i neke društvene pojave u komuni. *Hvarkinja* je zato pored ostalog i svojevrsni književno-umjetnički dokument razvijenosti jednog našeg renesansnog središta u kojemu su se u komunalnom kompleksu susretale i feudalne i građanske dimenzije življenja. Nalazeći se u različitim situacijama ili govoreći o njima Benetevićevi likovi su tako na svoj, komediografsko-scenski način upozorili na raznolikost i bogatstvo hvarskog življenja u 16. stoljeću.

Summary

SOCIAL RELATIONS IN »HVARKINJA« BY MARTIN BENETEVIĆ

The development of Renaissance *commedia erudita* towards a more realistic presentation of life can also be observed in the Hvar Renaissance comedy. A very good example of this new comedy is »Hvarkinja« by Martin Benetević († 1606). The best source for the study of social relations in »Hvarkinja«, as in comedy in general, are the relations between the servants and their masters. The servants, and some other commoners in »Hvarkinja«, are of peasant stock and illustrate vividly the complexity of a social process. Peasants who come to live in towns become a part of the contemporary urban life and its relations while retaining many of their peasant characteristics. In the struggle for survival they show great vitality and resourcefulness and respond to their masters' contempt by a desire to revenge themselves and at the same time to capitalize on their position. The servants want to better their life, which is, especially in the case of the poor peasants (e. g. Bogdan) and labourers (Radoj), full of hardships. Certain other lowly town dwellers also have a hard time, for instance watchmen, guards and small clerks. They too only want to improve their state and succeed in the struggle for existence. Thus, in spite of its strong formal literary elements of Renaissance comedy and the *commedia dell'arte*, »Hvarkinja« shows the pulsating life of a society, which consists both of feudal and bourgeois elements.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

10

ZAGREB

1977

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JOSIP ADAMČEK

UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ

Radovi 10

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka 1.**

Za izdavača

dr Josip Adamček

Prijevod

dr Vera Andrassy (engleski)

dr Blanka Jakić (njemački)

Nada Cekić (ruski)

dr Vlasta Vince (slovenski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

